

Pochybovanie o všetkom vonkajšom?¹

Tomáš Čana

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

tomas.cana@ucm.sk

Abstract:

Doubting Everything External?

According to one traditional view, everything that is external to our mind can be doubted. Consequently, there should be no problem with our being in a position where we understand the objective meaning of some – for example, grammatical – rule, even though we have no contact with the world. This seems unproblematic. A goal of this article is to critically analyze this view and show that we cannot in fact doubt all that is external; its impetus, then, is to show that the traditional view is mistaken and – as with any language – skews our understanding of the world. At the same time, another goal is to identify the key reason why it could have seemed conceivable for so long that we could find ourselves in a position where we have a language with rules and objective meanings of terms but no contact with the world.

Keywords: philosophy of language, external world, meaning, fact, communication, free will, objectivity, certainty, Descartes

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2025.3r.439>

René Descartes tvrdí, že sa ocitol v situácii, v ktorej si bol istý významom základných termínov i metodologických princípov, no zároveň si nebol istý ničím o svete. V *Meditáciách o prvej filozofii* píše, že sa niekoľko dní nachádzal v stave, v ktorom bol rozumom prinútený pochybovať, že to, na čo písal, bol papier, a to, pomocou čoho písal, bola ruka, no zároveň jeho rozum nenarážal na nijaký problém s významom termínov „papier“, „ruka“, „písanie“. ² Nedokázal si byť istý, že mal aj deň predtým päť prstov na pravej ruke i na ľavej ruke – ani tým, že mal vždy dve ruky –, no bol si absolútne istý tým, čo znamená,

1 Tento text podporila grantová agentúra VEGA, v rámci projektu *Biopolitický obrat k posthumánnej politike života*, č. 1/0534/25. Za podnet k jeho napísaniu ďakujem Filipovi Knižkovi. Za pripomienky k jeho verziám ďakujem Lorenzovi Cossu, Branislavovi Čapovi, Ľubovi Haršánymu, Paulíne Novosad a Janke Tomašovičovej.

2 Porov. Descartes, R., *Meditace o první filosofii*. Přel. P. Glomčíček – T. Marvan. Praha, Oikoy-menh 2015, s. 29–75.

že *niečo* nemôže byť dôsledkom *ničoho*, alebo tým, že *viac dokonalosti* nemôže byť dôsledkom *menšieho množstva dokonalosti*.³

Na reálnosti takéhoto stavu podľa neho nie je nič problematické ani hodné pozornosti: „A tak, kedy jsem řekl, že tento výrok: *já myslím, tedy jsem*, je první a nejistější ze všeho, co se komukoli naskýtá při správném filosofickém postupu, nepopřel jsem tím, že je předtím třeba vědět, *co je myšlení, co existence, co jistota*; a rovněž, že *není možné, aby to, co myslí, neexistovalo*, a podobně. Ale protože se jedná o zcela jednoduché poznatky, a ony samy neposkytují poznání žádné existující věci, nepokládal jsem za potřebné je uvádět...“⁴

V rámci predkladaného skúmania budem na myšlienku takejto situácie odkazovať ako na *jazyk bez sveta*. (V kontraste k nej budem na aplikáciu jazykových znakov, ktorej sme denno-denne účastníkmi, odkazovať ako na *jazyk vo svete*.)

Keďže Descartes zdôrazňuje, že sa v navodenom stave nachádzal niekoľko dní, malo by z toho vyplývať, že sa dá myšlienka takejto situácie neproblematicky myslieť. Inými slovami, dá sa pred ostatných predložiť ako inteligentná vec. Každý, kto dokáže čítať, napríklad *Meditácie*, by ju teda mal byť schopný chápať. Prečo to zdôrazňujem? To, že sa v takej situácii môžeme ocitnúť a zároveň sme schopní ju bez problémov myslieť, má v rámci Descartovho snaženia unikátny význam. Myšlienka takého stavu ako čosi zrozumiteľné nás totiž vedie priamo k prvému – konštitutívnemu – princípu jeho systému. Navyše vedie k nemu spôsobom, akým dobre naformulovaná otázka vedie k odpovedi.⁵ V tom by mal spočívať historický rozmer tohto skúmania.

Avšak mimoriadne postavenie, ktoré prináleží Descartovmu systému v rámci filozofického i vedeckého myslenia modernej éry nesie zodpovednosť za to, že myšlienka naznačeného stavu je vplyvná a relevantná dodnes. Dodnes sa mnohí domnievajú – pri budovaní systémov poznania, pri úvahách o kategórii istoty, o mysli, o pôvode termínov psychológie atď. –, že

3 “The possibility of a deceiving god actually relies on a principle of reason that is confirmed by the doubt and which will then be available to the mediator as he finds a path away from scepticism. In fact, I think that what Descartes calls ‘common notions’, which include the principle of causality just referred to, as well as other basic principles of reason, are all implicitly affirmed by his scepticism.” Hill, J., Scepticism and Wittgenstein’s On Certainty. *Filosofický časopis*, 58, 2010, mimořádné číslo 2: Studie k filosofii L. Wittgensteina (hostující editoři L. Dostálová – R. Schuster), s. 13.

4 Descartes, R., *Principy filosofie*. Přel. P. Glombíček – T. Marvan. Praha, Oikymenh 1998, s. 8.

5 “The possibility of such a doubt seems to yield a discovery. The sceptical discovery takes form of *seeing through* the surface of our practices to how they really are.” Conant, J., Varieties of Scepticism. In: McManus, D. (ed.), *Wittgenstein and Scepticism*. London, Routledge 2004, s. 109.

jazyk bez sveta sa dá ako niečo fungujúce myslieť.⁶ To znamená, že dodnes vstupuje tento koncept do diskusií ako možnosť, na ktorú treba brať ohľad.⁷ Na druhej strane, oveľa menej sa pozornosť obracia na samu túto možnosť.

Z toho, čo zaznelo, by malo byť zrejmé, že skúmanie situácie, v ktorej disponujeme významom základných termínov i princípov, no nevieme si byť istí ničím o svete, nemá byť historickým skúmaním, ale obsahovým prehodnocovaním vybraného momentu – či automatizmu – v našom aktuálnom myslení. Čo nás teda bude zaujímať? Nebudeme rekonštruovať Descartov systém ani jeho motivácie. Budeme sa pýtať: *Dá sa naozaj pochybovať o všetkom externom?* Dá sa stav, v ktorom disponujeme jazykovými znakmi, no nedisponujeme nijakým kontaktom so svetom, racionálne rekonštruovať? Mohli by sme sa my – alebo ktokoľvek iný – v takom stave niekedy ocitnúť? A je správne, že idea takého stavu vstupuje do diskusií o poznaní, istote, myslí atď. spôsobom, akoby o nej ani nemohli existovať pochybnosti?

1.

Najskôr si predstavme, že sme sa ocitli vo *filozofickom kabinete* v spoločnosti dospelého človeka, ktorý nás s úplnou vážnosťou presviedča, že existujú pochybnosti o tom, že má dve ruky, že to, na čo sa spolu pozeráme, je štvorec nakreslený na papieri, že ľudia okolo neho – a teda aj my – majú myseľ, že svet existoval aj včera, aj minulý týždeň, aj pred sto rokmi atď. Zároveň s tým hovorí, že ho k uvedeným pochybnostiam nevedú nezodpovedné a unáhlené

6 „Každý filozof musí jednou ve svém životě takto postupovat, a neučinil-li tak ještě, musí tak učinit, i když už třeba má „svou filosofii.““ Husserl, E., *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Přel. H. Kubová – P. Kuba. Praha, Academia 1996, s. 98. „Premisy každej analýzy sa nám – nám tu a teraz, akí sme – musia zdať nesporné a domnievam sa, že Descartova metóda je v podstate správna: mali by ste spochybňovať veci a zachovať len to, čo sa nedá spochybniť, lebo je to jasné a zreteľné, a nie preto, že ste si istí, že sa nezmýľite, pretože nijaká metóda vás neuchráni od možnosti omylu. Túžba po úplnej istote je jedna z pascí, do ktorých sa vždy chytíme, a vo sfére poznania je rovnako neudržateľná ako v iných oblastiach. Napriek tomu sa domnievam, že ak je to tak, je Descartova metóda v konečnom dôsledku vhodným východiskom.“ Russell, B., *Filozofia logického atomizmu*. Prel. M. Zouhar. Bratislava, Kalligram 2004, s. 16–17.

7 „Zdá se mi, že slyším podivnou námitku. Několikrát jsem připustil, že touž věc, kterou já vidím, mohou pozorovat i ostatní. Jak by tomu ale bylo, kdyby všechno byl jen sen? Kdybych si svou procházku s přítelem jen snil, kdybych jen snil, že můj přítel i já vidíme zelenou louku, kdyby vše bylo jen představením, hraným na jevišti mého vědomí, pak by ovšem bylo pochybné, zda vůbec existují věci vnějšího světa. Třeba je svět věcí prázdný a já nevidím žádné věci ani žádné lidi, nýbrž mám jen představy, jejichž nositelem jsem jen já sám...“ Frege, G., *Myšlenka. Logické zkoumání*. In: týž, *Logická zkoumání. Základy aritmetiky*. Přel. J. Fiala. Praha, Oikoymenth 2011, s. 110–111.

dôvody, ale dôvody výlučne dobré a konštruktívne.⁸ Zamyslime sa čo najstarostlivejšie nad naznačenou situáciou.

Prvá otázka znie: Čo znamená termín „ruka“, keď existujú opodstatnené pochybnosti o tom, že toto tu, na čo sa pozeráme, sú jeho horné končatiny? Čo by mal uvedený zvuk hovoriť? Môže taký termín disponovať významom? Ak áno, tak akým? Keď niekto hovorí o rukách, že si nevie byť istý, či ich má, či sú dve a či boli dve aj včera, pričom sa na ne nepozerá, na čo by mal vlastne myslieť? K čomu toto tu priraduje? Nenachádzam na nijakú z týchto otázok odpoveď.

To nie je všetko. Nedisponujem ani predstavou o tom, ako niekoho presviedčam, že sa ohľadom svojich končatín mylí. Neviem si predstaviť, ako niekomu vysvetľujem, že naozaj má dve ruky, že ich mal aj včera atď. Akokoľvek sa snažím, neviem, akú by som mal zvoliť stratégiu. Inými slovami, nemám poňatie o konkrétnych dôsledkoch pochybnosti tohto druhu. Nemám predstavu o ďalšom rozvíjaní situácie, v ktorej sa niekto pozerá na svoje ruky, vidí, že na nich nie sú jazvy, no zároveň pociťuje pochybnosti o tom, že ich mal aj včera. (Nemám poňatie o kroku dva, tri, štyri atď.)

Posuňme sa od termínu „ruka“ k termínu „štvorec“. Otázka, na ktorú narážame, znie: Ak to, na čo sa spolu pozeráme, je na papieri zreteľne nakreslený rovinný geometrický útvar, zložený zo štyroch rovnako dlhých úsečiek, ktorého obsah vnútorných uhlov je 360° , a niekto nás presviedča, že si nemôže byť istý, že to je štvorec, tak o čom vlastne hovorí? S čím toto tu na papieri porovnáva?

Pokúsme sa predstaviť si, aké sa nám ponúkajú možnosti. Uvedený človek môže hovoriť o niečom, čo nie je rovinné (mohlo by to byť priestorové). Alebo môže mať na mysli niečo, čo nie je zložené zo štyroch úsečiek (mohlo by byť zložené z piatich). Alebo niečo, čo má obsah vnútorných uhlov menší (alebo väčší) ako 360° . Alebo niečo, čo nemá vnútorné uhly. Dokonca môže myslieť na niečo, čo nie je geometrickým útvarom. Tu by sme sa asi mali zastaviť: Štvorec, ktorý nie je zložený zo štyroch úsečiek a nie je geometrickým útvarom (štvorec, ktorý nie je štvorec)? Na prvý pohľad by malo byť zrejmé, že sme sa ocitli na mimoriadne nestabilnej pôde. Nepotrvá dlho a prichádzame na to, že sa na nej – bez ohľadu na to, či sme v kabinete alebo kdekoľvek inde – nemáme ako udržať.

Pýtam sa: Dáva naozaj otázka, ktorá zaznela v súvislosti s významom termínu „štvorec“ ako s niečím, v čom nezohrávajú úlohu štyri rovnako dlhé

8 “The Cartesian inquirer will wish to distinguish *theoretical doubt* from *practical doubt*. His doubt, he will tell us, is a merely theoretical one. Though, as such, it represents, he will insist, a perfectly intelligible outcome to an intellectual enquiry; nevertheless, he will also insist, conviction in such a conclusion cannot be sustained by someone caught up in the midst of a practical situation.” Conant, J., *Varieties of Scepticism*, c.d., s. 110.

úsečky, zmysel? Ak áno, tak aký? Existuje možnosť, aby dávala zmysel situácia, v ktorej rámci má zvuk „štvorec“ vyslovený niekým iným objektívny význam, hoci zároveň si tento niekto nevie byť istý, že má na mysli geometrický útvar zložený zo štyroch úsečiek? Je možné takto postupovať? Nechcem byť sugestívnejší ako treba – pretože sa domnievam, že to vôbec nie je potrebné –, ale ak toto dáva zmysel, tak mi niečo uniká.

Nemali by sme rovnako opomenúť, že v rámci navodenej situácie neexistuje priestor pre jednu alternatívu, ktorá je nám inak v rámci komunikácie k dispozícii. Mám na mysli možnosť uistiť sa o tom, čo sa mienilo, keď niekto niečo vyslovil. Ubezpečiť sa, či sme rozumeli správne. Ide o to, že v rámci *jazyka vo svete* máme neustále možnosť položiť otázku:

Čo si chcel povedať tým, že existujú pochybnosti o tom, že toto tu je štvorec?

Čo si mal na mysli, keď si to povedal?

Nechceš sa pozrieť ešte raz?

To je *podstatná* možnosť, po ktorej môžeme normálne siahnuť a ktorá nám môže (aspoň teoreticky) pomôcť nedorozumenie prekonať.⁹

Na druhej strane v rámci *jazyka bez sveta* táto možnosť (ani teoreticky) nefunguje. Prečo? V situácii, v ktorej si druhý nevie byť istý, či naozaj disponujeme myslou alebo nie, táto alternatíva neprichádza do úvahy. Ak pripustíme ako opodstatnenú pochybnosť, že ľudia okolo nás myseľ nemajú, tak pre ubezpečenie sa o tom, ako to mysleli, keď niečo tvrdili, priestor nevzniká. Naopak, vzniká tu priepasť medzi a) *ich perspektívou* a b) *mojou perspektívou*. Pýtam sa: Na základe čoho by sme sa dožadovali uistenia od niekoho, koho myseľ je pre nás neistá? Z akého dôvodu by sme to mali robiť? A ako by niekoho iného mohlo napadnúť dožadovať sa uistenia od nás, ak by pre neho bola problematická naša myseľ? Úvahy o niečom takom sú rozporuplné. Je evidentné, že táto alternatíva v rámci *jazyka bez sveta* celkom odpadá.

Opomenúť by sme nemali ani to, že v rámci navodenej situácie neprichádzame len o možnosť uistiť sa, ale strácame aj viaceré kategórie, na základe ktorých naše myslenie funguje. Okrem „pravdivosti“ prichádzame aj o presný význam termínu „evidentné“. Po pozornejšom prehodnocovaní totiž zisťujeme, že v stave, v ktorom pripúšťame, že si nevieme byť istí, či svet existoval aj včera, aj minulý týždeň, aj pred sto rokmi, je náročné nájsť niečo konkrétne, čo by sme prostredníctvom tohto termínu mohli vyjadrovať. V skutočnosti môžeme iba hádať, ako to vyzerá, keď je niečo „evidentné“, ak pre nás nie je evidentné to, že svet existoval včera. (Môžeme iba hádať, ako to vyzerá, keď je niečo „pravdivé“, ak nie je pravdivé to, že svet existoval minulý týždeň.)

9 Pozri Wittgenstein, L., *O jistotě*. Přel. V. Zátka. Praha, Academia 2011, § 3.

Pochopenie toho, že je niečo evidentné a niečo nie je, má pritom pre plynulé fungovanie komunikácie nezastupiteľnú rolu. Uvediem príklad: Ako by som mohol zistiť, že som objavil adekvátnu odpoveď na ľubovoľnú otázku, keby som nerozumel termínu „evidentné“? Ako by som mohol vedieť, že sa vo svojej odpovedi nemýlim? Odpoveď je jednoduchá: Nemám to ako vedieť! V rámci navodenej situácie sa *pravdivé* od *omylu* oddeliť nedá.¹⁰ Vyzerá to tak, že všetko tu môže byť omyl, resp. môže to byť aj pravdivé.

Na tomto mieste je potrebné pripomenúť, že aby sme sa mohli o niečom ubezpečiť – nejakú hypotézu akceptovať alebo nie –, najskôr musí existovať prijímané pochopenie toho, čo to znamená, že je niečo „evidentné“ („faktické“, „zrejmé“, „isté“ atď.). V opačnom poradí to nefunguje. Inými slovami, predpokladom akéhokoľvek kroku *na tejto pôde* je všeobecne prijímané porozumenie tomu, že niečo môže vystupovať ako dobrý dôvod, a niečo iné zasa nie. Ak takým pochopením nedisponujeme – a ak nie je spoločné pre mňa i druhého – ako by sme chceli čokoľvek zisťovať? Ako by sme sa chceli o čomkoľvek – teoretickom alebo praktickom – uistiť? Na základe čoho?

V rámci parametrov navodenej situácie nič také, ako pochopenie toho, čo to znamená, že je niečo dobrým dôvodom, nenachádzame. (Nenachádzame ho z *definície*.) A ani ho nemáme na základe čoho predpokladať. Veď čo by mohol pokladať za dobrý dôvod niekto, kto si nie je istý tým, že svet existoval aj včera? Je pravdepodobné, že to bude niečo celkom iné, než čo za také pokladáme my. V každom prípade to znamená, že tu nemáme, obrazne povedané, pod nohami pevnú zem. Nemáme k dispozícii nič neutrálne, na základe čoho by sme mohli napríklad porovnávať. Nemáme nič objektívne. Všetko, čo máme v rámci *jazyka bez sveta* k dispozícii, sú naše subjektívne dohady a nefalzifikovateľné hypotézy.¹¹ Presnejšie, máme možnosť sa domnievať, že významy zvukov, ktoré niekto za uvedených okolností vyslovuje, chápeme, ale neexistuje možnosť, aby sme to vedeli.¹²

Prichádzame k uvedomeniu, že bez presného významu termínu „evidentné“ („zrejmé“, „jasné“, „isté“ atď.) nedáva naše rozprávanie o komunikácii, pri ktorej si odovzdávame konkrétny – a nie hocijaký – zmysel, zmysel. Zároveň

10 Pozri Wittgenstein, L., *Filosofická zkoumání*. Přel. J. Pechar. Praha, Filosofický ústav AV ČR 1993, § 258.

11 „Karteziánska pochybnosť o smyslové vnímateľných veciach vonjšieho sveta, vrátane druhých ľudí, vo vzťahu k nimž by sa jazyk teprve mohol stať nástrojom komunikačných interakcií, navyše filozofa v podstate núti postaviť jazyk a jeho sémantiku v prvú radu práve na základe vnútorných, pred-jazykových intuícií čistého rozumu osamoteného subjektu.“ Beran, O., *Soukromé jazyky*. Praha, Filosofia 2012, s. 25–26.

12 “What is an illusion? An apparent claim (or set of claims) that one cannot ‘refute’ – i.e. show to be false – as it never adds up to a genuine, substantial position in the first place: illusions exhibit merely the appearance of sense for as long as one happens to be in the grip of them.” Schönbautsfield, G., *The Illusion of Doubt*. Oxford, Clarendon Press 2016, s. 1.

v rámci *jazyka bez sveta* nijaký význam termínu „evidentné“ nenachádzame. Z toho vyplýva, že uvažovanie o komunikácii – a významoch termínov – nedáva s ohľadom na túto myšlienku konkrétny zmysel.

2.

Obsahové prehodnocovanie stavu, v ktorom sa Descartes podľa *Meditácií* nachádzal niekoľko dní – a na ktorom mnoho moderných autorov nevidí chybu –, nás privádza ku všeobecným úvahám o povahe jazyka a o tom, vďaka čomu dokáže plniť práve tie funkcie, ktoré plní.

Platí, že aby sme mali možnosť pochybovať – o niečom univerzálnom alebo lokálnom –, musíme disponovať jazykovými znakmi. Bez znakov, ktorým rozumieme, sa nedá sformulovať nijaká hypotéza, otázka ani odpoveď. (Nedá sa v takom prípade ani pochybovať, ani nepochybovať.) Rovnako platí, že aby som mohol predložiť skeptický argument – a aby mohol byť niekým druhým pochopený ako taký –, musia termíny, z ktorých je vystavaný, disponovať presným významom. Tieto významy musia byť, samozrejme, objektívne.

Avšak objektívnosť významu nestačí ani predpokladať, ani postulovať. *Významy termínov musia byť spoločné jemu i mne*. Inak sa pochybovanie (a ani nič iné) nedá racionálne rekonštruovať.

Aby mohli termíny, z ktorých sú naše argumenty vystavané, disponovať objektívnym významom, musí byť najskôr splnených niekoľko podmienok. Niekoľko vecí musí byť na mieste. Medzi nimi je i všeobecne prijímané pochopenie toho, čo to znamená, že je niečo „evidentné“. (Zároveň musí, samozrejme, existovať aj prijímané pochopenie toho, aké to je, keď niečo nie je také.) Ako už zaznelo, bez takých náhľadov sa v rámci komunikácie nepohneme. Existencia niečoho takého ako je *všeobecne prijímané pochopenie*, je, na druhej strane, postavená na tom, že máme k dispozícii aj možnosť uistiť sa, čo sa mienilo, keď niekto niečo vyslovil. Inými slovami, pochopenie toho, že *niečo je evidentné* a niečo iné nie je, predpokladá jednu *podstatnú* možnosť, a to položiť druhému otázku:

Ako si to myslel, keď si vravel, že existujú pochybnosti o tom, že toto je štvorec?

Nechceš sa pozrieť ešte raz?

Ani pre jedno, ani pre druhé – ani pre náhľad na to, čo je „evidentné“, ani pre možnosť ubezpečiť sa – nenachádzame v rámci *jazyka bez sveta* priestor. To je dôležitý aspekt.

Dostávame sa vďaka nemu ku kľúčovej otázke: Dajú sa naše presvedčenia o svete oddeliť od objektívnych významov termínov, ktoré aplikujeme, tak

lahko, ako si to predstavoval Descartes? Dá sa to externé, o čom nám nedáva zmysel pochybovať, oddeliť od toho, čo znamenajú zvuky, ktoré vyslovujeme, bez toho, aby sa tým nenarušilo niečo nosné? Napríklad: Dá sa istota o tom, že mám dve ruky, odseparovať od toho, čo to znamená, že *je niečo isté*? Dá sa presvedčenie o tom, že mám zmysly, odseparovať od toho, čo to vlastne znamená *byť presvedčený*?

Podľa Descartovho prístupu by v tom nemal byť problém. Na jednej strane sú naše samozrejmé presvedčenia, na strane druhej sú objektívne významy našich termínov a princípov. Na jednej strane je všetko externé, o čom nám nedáva zmysel pochybovať, na strane druhej je to, čo vyslovené zvuky znamenajú. Medzi jedným a druhým by mala byť zreteľná demarkačná línia. Skeptické argumenty z *Meditácií* by sa mali dotýkať výlučne prvého, kým druhé by nimi malo ostať absolútne nedotknuté.¹³ To je základný predpoklad, na ktorom je *jazyk bez sveta* postavený. Práve v tomto predpoklade sa ale podľa môjho názoru Descartes dopúšťa omylu. Oddeliť presvedčenia o svete od významov termínov znamená skončiť s neriešiteľnými nezrovnalosťami. (Pokúsil som sa na niektoré z nich upozorniť v predchádzajúcej časti.)

Mimochodom: v tomto ohľade pokladám za oveľa adekvátnejší holistický prístup Donalda Davidsona. Podľa jeho prác o sémantike existuje medzi našimi verejne prezentovanými presvedčeniami o svete a objektívnou povahou významov našich termínov úzke – a *intímne* – prepojenie.¹⁴ V rámci tohto prepojenia nie je možné vyznačiť demarkačnú líniu. Nie je možné stanoviť: tu sa končia presvedčenia a začínajú sa významy, tu sa zasa končia významy a začínajú sa presvedčenia. Predstava takej hranice je karteziánsky predsudok.

Naše presvedčenia o svete v skutočnosti voľne prechádzajú do významov našich termínov a významy, naopak, bez zábran prechádzajú do sféry našich presvedčení o svete: „Toto stanovisko se stane důvěryhodnějším, uvážíme-li úzké vztahy mezi jazykem a připisováním takových postojů, jako je přesvědčení, přání či úmysl. Na jedné straně je zřejmé, že řeč vyžaduje množství jemně odstíněných úmyslů a přesvědčení. Člověk, který tvrdí, že *trpělivost přináší růže*, se například musí prezentovat jako přesvědčený, že *trpělivost přináší růže*, a musí mít v úmyslu se prezentovat jako takto přesvědčený...“¹⁵

13 „Vše, co zůstává v průběhu tzv. prvních meditací nezpochybněno, jsou významy použitých výrazů, a je to právě porozumění těmto výrazům, co se stále předpokládá a co samo zakládá znalost všech metafyzických principů, s nimiž se v těchto meditacích operuje a které se týkají takových termínů, jako jsou ‚příčina‘, ‚Bůh‘ apod.“ Glombíček, P., K roli prvního principu v Descartově filosofii. *Filosofický časopis*, 51, 2003, č. 5, s. 736.

14 Porov. Davidson, D., *The Essential Davidson*. Ed. by E. Lepore – K. Ludwig. Oxford, Oxford University Press 2006.

15 Davidson, D., O samotné myšlenke pojmového schématu. In: Peregrin, J. (ed.), *Obrat k jazyku. Druhé kolo*. Přel. J. Peregrin. Praha, Filosofia 1998, s. 112.

Z tohto dôvodu nie je adekvátne v rámci úvah o komunikácii, ktorá produkuje výsledky, oddeľovať významy od presvedčení, akoby nesúviseli. Idea *jazyka bez sveta*, prirodzene, oddeľuje významy od presvedčení celkom rozhodne a rezolútne.¹⁶

3.

Ako je možné, že Descartes nijakú z otázok, ktoré vyvstali pri prehodnocovaní jeho konceptu, nevidí? Ako to, že ho uvedené nezrovnalosti akoby ani nezaujímajú?

Jeho systém vychádza z fundamentálneho presvedčenia, že každé ľudské individuum je obdarené slobodnou vôľou. V súlade s tým má z jeho perspektívy také individuum neustále možnosť sa rozhodnúť, či niečo vykoná alebo nie: či odíde alebo ostane, či ruku zodvihne alebo nezodvihne. Podľa Descarta je myšlienka o tom, že máme slobodnú vôľu – a môžeme sa rozhodnúť, či niečo urobíme –, najväčšou myšlienkou, ktorú sme myslou vôbec schopní pochopiť. Napokon, je to práve táto kvalita, na základe ktorej by sa o nás malo dať zmysluplne hovoriť, že sme *stvorení na obraz Boží*: „...vyšetruji-li schopnosť vzpomínať či predstavovať si (či jakoukoli jinou), nenacházím vůbec žádnou, kterou bych v sobě nechápal jako skromnou a vyměřenou a v Bohu jako nezměrnou. Jen vůli či svobodu rozhodování v sobě zakouším tak velkou, že nepostihuji ideu žádné větší, takže hlavně díky ní chápů, že se nějak vztahují k Božímu obrazu a podobě.“¹⁷

Domnievam sa, že práve toto presvedčenie je zodpovedné za to, že Descartes nevidí nijakú z nezrovnalostí, ktorým som sa venoval v 1. časti tejto štúdie. Z jeho pohľadu je celá záležitosť zrejmá: *Ak máme slobodu rozhodovania, tak musí existovať spôsob, akým myslieť to, čo chceme*. Ak sme ňou naozaj boli obdarení, tak sa musí dať myslieť aj „štvorec“ bez štyroch úsečiek, musia sa dať odseparovať naše presvedčenia od významov našich termínov, či spochybniť všetko externé a zároveň nespochybniť nič o jazykových znakoch. Akoby sa Descartes pýtal: Prečo by som nemohol pochybovať o všetkom externom a zároveň nepochybovať o jazyku, keď chcem? Prečo by som nemal mať možnosť *presne* oddeliť svoje presvedčenia od významov termínov, keď som sa rozhodol, že to urobím? Čo by sa mi mohlo postaviť do cesty?

16 „Descartes prohlašuje, že chce veriť tomu, že nebe, vzduch, země, barvy, tvary, tóny a všechny věci vnějšího světa nejsou ničím než mámením snících a že nemá ruce, oči, svalstvo, krev, ani žádný smysl (I. *meditace*; AT VII, 22 n.; srov. II. *meditace*; AT VII, 24). Když Descartes zdůrazňuje, že o pochybování lze mluvit jen tehdy, víme-li, co znamenají výrazy „pravdivý“ a „nepravdivý“, dává tím na srozuměnou, že nechce pochybovat „o všem“.“ Röd, W., *Novověká filosofie*. Díl I: Od Francise Bacona po Spinozu. Přel. J. Karásek. Praha, Oikoyemenh 2001, s. 93.

17 Pozri Descartes, R., *Meditace o první filosofii*, c.d., s. 81–83.

Z jeho prác vyžaruje hlboké individualistické presvedčenie, podľa ktorého je idea *jazyka bez sveta* – a nielen ona – výlučne záležitosť mojej vôle. V súvislosti s ňou by nás nemalo zaujímať viac ako naše osobné rozhodnutie (na nič iné by sme sa nemali chcieť ani pýtať). V skutočnosti by sme sa mali sústrediť len na jednu dilemu:

Nájdem v sebe dosť síl a budem pochybovať o faktoch, ktoré doposiaľ prijímam, alebo radšej nie?

Odhodlám sa k tomuto kroku, alebo sa znovu podvolím?

Zdá sa, že v tejto súvislosti nevystupuje nič iné ako faktor, iba sila nášho odhodlania: akoby tu nič iné nezohrávalo rolu. Inými slovami, všetky relevantné otázky ohľadom *jazyka bez sveta* by sa mali týkať výhradne mojej voľby. Ostatné súvislosti – napríklad logické – by mali byť irelevantné.¹⁸

To je napokon dôvod, prečo by z Descartovej – a nielen z jeho – perspektívy obsahové prehodnocovanie z časti 1. nepochybne nedávalo zmysel. Naopak, pôsobilo by ako dôsledok hlbokého nepochopenia (a mrhanie časom).

K tomu, čo zaznelo, by som chcel dodať: Tiež som presvedčený, že človek je obdarený slobodnou vôľou a môže sa rozhodnúť, či niečo urobí. Zároveň si ale myslím, že toto fundamentálne presvedčenie nie je v rozpore s tým, že niektoré veci nemáme možnosť urobiť (v tom zmysle, že ich nedokážeme alebo nás ani nenapadnú). Bez ohľadu na to, či sa nám to hodí, tak to je. Narazili sme na triviálny aspekt slobody, ktorú vo svete – i v sebe – pozorujeme. Napriek triviálnosti z neho vyplýva mnoho dôležitého. V prvom rade to, že nikdy nemôže byť ako pravdivé akceptované hocičo. V nijakom prípade nemôže byť pravda čokoľvek! Tvrdenie, že by to tak *za určitých okolností* byť mohlo, je príklad prázdneho verbalizmu. Každý pojmový rámec, v ktorom dáva čosi také – hoci len na pár chvíľ – zmysel, je vnútorne protirečivý.

V druhom rade, nikdy sa nemôže diať čokoľvek. Môžeme byť svedkami šokujúcich anomálií, no nikdy nemôže byť ako reálne akceptované hocičo, čo sme si vymysleli! Nemali by sme zabúdať, že aj pre schopnosť vymýšľať si a modelovať existujú hranice. Oproti tomu každý, kto tvrdí, že keď sa rozhodne, tak môže spochybniť všetko externé, netvrdí nič iné, iba to, že *hocičo môže byť za určitých podmienok pravdivé, resp. hocičo sa môže reálne stať*.

18 „Odkud však logika usudzování bere svůj nárok na pravdivost, když přece kritérium pravdivosti je založeno teprve v prvním principu? Tato pochybnost je tak závažná, že se jí chopíme jako podnětu k tomu, abychom v zásadním aspektu přezkoumali nárok moci formálnělogickou interpretací vůbec vyčerpat smysl metafyzického založení v prvním principu.“ Röd, W., K problému prvního principu v Descartově metafyzice. In: Glombíček, P. – Kuneš, J. (eds.), *Cogito, ergo sum*. Přel. J. Kuneš – P. Glombíček – T. Marvan. Praha, Filosofia 2006, s. 33–34.

V tom spočíva myšlienkový obsah, ktorý zástanca *jazyka bez sveta* presadzuje:

Za mimoriadnych okolností môže byť pravdivé – alebo reálne – čokoľvek.

S uvedeným myšlienkovým obsahom zásadne nesúhlasím. Domnievam sa, že ide o skrz naskrz pomýlený koncept. Situácia, v ktorej rámci môže byť pravdivé hocičo, nefunguje a nedá sa rozvíjať. (Nemáme poňatie o kroku dva, tri atď.) Nie je teda inteligentná. Nijaký konkrétny význam termínov a ani princípov v jej rámci – ako som na to poukazoval v časti 1. – nenachádzame. Narážame iba na subjektívne dohady a nefalzifikovateľné hypotézy, na základe ktorých sa komunikácia určitého zmyslu rekonštruovať nedá. Z toho vyplýva, že v tom istom momente, v ktorom akceptujeme, že pravdivé môže byť z dobrých dôvodov hocičo, prestáva naše rozprávanie o „pravdivosti“ a „dobrých dôvodoch“ dávať zmysel. V tom momente sme stratili pevnú zem pod nohami.

Samozrejme: to, že niektoré veci nemáme možnosť urobiť, neobmedzuje našu slobodu. Naopak to, že ma niektoré veci nenapadnú, resp. sú *mimo môj dosah*, spoluvytvára logický priestor pre každú moju voľbu. To znamená, že ostávam autonómnym individuom, hoci nemám možnosť (s úplnou vážnosťou) spochybniť, že svet existoval aj včera, aj minulý týždeň atď. Na druhej strane práve to, čo mi nedovoľuje niektoré veci urobiť, mi umožňuje vstúpiť do komunikačnej výmeny s druhými. Sú to pravidlá, ktoré si *musím* osvojiť – napríklad pravidlo na správnu tvorbu minulého času –, čo ma vybavuje schopnosťou vyslovovať zvuky, ktoré moje okolie chápe a reaguje na ne. Na tomto základe sa akékoľvek moje autonómne rozhodovanie rodí. Bez gramatiky a jej pravidiel by bolo čosi také pre naše chápanie zložité.

Zhrňme si to: Osvojiť si jazyk nie je možné bez toho, aby sme neboli, obrazne povedané, určitých práv zbavení. Prečo? Naučiť sa správne používať výrazy jazyka spočíva v tom, byť pripravený prijímať veľa inštrukcií bez doplňujúcich otázok a byť ochotný vykonávať veľa úkonov akoby automaticky. Bez tohto odovzdania rozsiahlych kompetencií nad vlastnou myslou gramatike myslenie nie je. Podriaďiť sa pravidlám gramatiky ale neznamená stratiť slobodu! To je omyl. Znamená to získať kľúčovú evolučnú zručnosť – vymieňať si s inými konkrétny zmysel –, bez ktorej by sloboda rozhodovania sama nebola rekonštruovateľná. Ani termín „sloboda“, ani „otroctvo“ by teda neexistovali, keby tu najskôr nebolo *všetko to, čo nemáme možnosť urobiť*.

Prichádzame k presvedčeniu, že *autonómne rozhodovanie* medzi rôznymi alternatívami nedáva zmysel, kým tu nevystupujú – akokoľvek paradoxne to znie – hranice, ktoré nemôžeme *objektívne* prekročiť.

Záver

Dopracovali sme sa k záveru, že nerozumieme situácii, v ktorej disponujeme objektívnym významom základných termínov i princípov, no zároveň si nie sme istí ničím o svete. Taký stav je nad sily nášho chápania.

Rovnako sme zistili, že keďže máme slobodnú vôľu, môžeme sa rozhodnúť, že takej situácii rozumieme (napríklad z úcty k Descartovi). Môžeme postulovať, že taký koncept chápeme a viac sa ním nezaoberať. (Taká bude pravdepodobne aj prevládajúca reakcia na toto prehodnocovanie.)

Bez ohľadu na to, čo sa dá alebo nedá postulovať, po kritickom premýšľaní uvedenej situácie narážame na množstvo paradoxov. Tieto nás v 1. časti priviedli k záveru, že *jazyk bez sveta* nie je zrozumiteľný. Iba sa nám zdá, že mu rozumieme (ako sa nám môže zdať, že chápeme koncept *najvyššieho prirodzeného čísla* alebo *najvzdialenejšieho miesta v kozme*). V skutočnosti nás uvedená myšlienka od svojho uvedenia iba zavádza.¹⁹ Naviguje nás k nesprávnym predstavám o architektúre nášho poznania, k pomýleným otázkam o istote, k dilemám o mysli, ktoré nás neposúvajú dopredu, ale zdržiavajú.

Prečo nás zavádza? Kvôli tomu, čo je bytostne charakteristické pre fungovanie komunikácie, ktorá prináša výsledky. Keď sme sa v 2. časti tejto štúdie zamysleli nad tým, aké podmienky musia byť splnené, aby sme sa mohli pomocou výrazov jazyka medzi sebou dorozumievať, tak sme zistili, že ich v rámci uvedenej myšlienky vôbec nenachádzame. Nie sú v nej ani prítomné, ani potrebné. Bez týchto podmienok ako splnených – napríklad bez toho, čo je „evidentné“, či bez možnosti sa uistiť – sa pritom čosi ako *objektívny význam* z nášho myslenia vytráca. Bez ohľadu na to, či sa venujeme teoretickej alebo praktickej otázke, ocitáme sa na vratkej pôde, na ktorej sa nemáme ako udržať.

Na tomto mieste by sme si mali pripomenúť, že napríklad pravidlo na správnu tvorbu minulého času nie je závislé od našich subjektívnych rozhodnutí, či teoretických snažení. (K niečomu takému dochádza iba výnimočne.) Naopak, naše rozhodnutia a snaženia sú za normálnych okolností podmienené gramatickými pravidlami. To znamená, že primárna je určitá všeobecná štruktúra, a až následne sa vo vnútri individua môžu rodiť subjektívne rozhodnutia, či teoretické nápady. Z tohto dôvodu sa pri *správnom filozofickom postupe* nedá od toho subjektívneho prepracovať k tomu objektívnemu, ako sa o to pokúša Descartes prostredníctvom *jazyka bez sveta*. To je kategorický omyl. Nedá sa najskôr objaviť to isté vo vnútri – vo svojom

19 Porov. Suárez, F., *Metaphysicarum disputationum*. Moguntae, Mylius Birckmannus 1614. Porov. *The Essays of Michael Montaigne*. Vol. II. Transl. by Ch. Cotton. Ed. by W. Carew Hazlitt. London, G. Bell 1930.

myslení – a následne *otvoriť oči* k vonkajšiemu svetu. Taký postup môže pôsobiť atraktívne a exoticky, no nefunguje (hoci práve o ňom uvedený autor ani na okamih nezapochyboval). Význam termínu „isté“ do nášho vnútra totiž pristupuje z vonku. Učíme sa ho na základe zmyslových údajov, ktoré evidujeme o vonkajšom svete. Nezískavame ho *so zatvorenými očami*. Získavame ho *pri nárazoch* do vonkajších predmetov.²⁰

To znamená, že pri správnom filozofickom postupe by sme sa mali snažiť dostať od toho, čo platí objektívne, k tomu, čo je platné subjektívne. Nemali by sme postupovať ako autor *Meditácií*. Pri systematickom postupe má to, čo je platné všeobecne, vždy metodologickú prioritu pred tým, čo si vyberám ja (prvá a tretia osoba plurálu by mala mať prednosť pred prvou osobou singuláru).²¹

Okrem toho, keď sa zamyslíme nad štruktúrou jazyka, ktorý aplikujeme, tak zistíme, že v jej rámci vládne súlad medzi tým, na čom sa jeho užívatelia zhodujú, a tým, aké významy jeho termíny majú. Ako už zaznelo, súhlasím v tomto s holistickým prístupom, podľa ktorého predstavuje prepojenie medzi presvedčeniami a významami pre úspešnú komunikáciu *podstatný* – nosný – prvok. Bez zhody v tom, že toto sú dve ruky, tamto je štvorec nakreslený na papieri a svet existoval aj včera, by termíny ako „ruka“, „štvorec“, či „včera“ neznamenal nič.

Bez verejne prezentovaného konsenzu ohľadom nemalého množstva vecí by sme nemali k dispozícii nijaké znaky, nijaké pochybnosti, otázky, ani odpovede. Obhajcovia *jazyka bez sveta* si neuvedomujú, že v situácii, v ktorej si nedokážeme byť istí vecami, nemáme si byť ako istí ani významami termínov.²² Nemáme možnosť si byť ohľadom nich istí, pretože nemáme na základe čoho. Nemáme nič pevné – neutrálne – pod nohami. Máme iba subjektívne dohady a hypotézy, ktoré sú akoby *zavesené vo vzduchoprázdne*.²³ Inými slovami, keď strácame svet, strácame i jazyk. Bez ohľadu na to, či sme na ulici alebo v kabinete, jedno bez druhého nefunguje.

Napriek úprimnej úcte k Descartovmu odkazu sa tak dostávam k záveru, že situácia, s ktorou vo svojom diele pracuje ako s niečím inteligentným, je omyl. Presnejšie, ide o rozumový výtvor, ktorý sa nevydaril. Myšlienka *jazyka bez sveta* nie je ani rekonštruovateľná, ani uskutočniteľná. Ak niekto tvrdí,

20 Pozri Davidson, D., O samotné myšlenke pojmového schématu, c.d., s. 125.

21 “For in order to be mind-independent, we need not to conceive of the world as resisting ‘human’ attempts at conceptualisation. Since our conceptual framework (or epistemic system) is not a cage, and does not close us off from anything (but rather makes the world available to us), we always already have the world in view (even if we make mistakes).” Schönbaumsfeld, G., *The Illusion of Doubt*, c.d., s. 154.

22 Pozri Wittgenstein, L., *O jistotě*, c.d., § 114.

23 Pozri Wittgenstein, L., *Filosofická zkoumání*, c.d., § 198.

že sa v takom stave naozaj nachádzal – na pár chvíľ, či dní –, nehovorí pravdu. Nikto sa v takom stave nenachádzal, pretože to nie je možné (ako nie je možné nájsť najvyššie prirodzené číslo, či najvzdialenejšie miesto v kozme).

S ideou *jazyka bez sveta* by sa už viac nemalo pracovať spôsobom, akoby o nej nemohli vznikáť žiadne pochybnosti. Ak niekto cíti potrebu s ňou pracovať, je potrebné ju najskôr prepracovať.